

२६) श्री ज्ञानेश्वर महाराजांचे पक्षी निरीक्षण

ह. भ. प. श्री. भागवत नारायण साळुंके

भगवद्गीतेवरील आपले निरूपण श्रोत्यांना व्यवस्थितपणे समजावे याकरिता श्री ज्ञानेश्वर महाराज दैनंदिन जीवनातील वेगवेगळी उदाहरणे सांगतात. माउलींचे नैसर्गिक निरीक्षण अत्यंत सूक्ष्म आहे. पक्ष्यांच्या हालचाली, त्यांची स्वभाववैशिष्ट्ये यांचे दिग्दर्शन आपणास ज्ञानेश्वरीत अनेक ठिकाणी होते.

१) राजहंस : इतर पक्ष्यांच्या तुलनेने दुर्मीळ असणारा पक्षी. मुख्यत्वे, बारमाही पाणीसाठा असणाऱ्या सरोवराच्या आसपास वास्तव्य करतो. विवेकी पुरुषाला माउलींनी राजहंसाची उपमा दिलेली आहे. एकत्र असणाऱ्या दोन गोष्टींचे पृथक्करण म्हणजे विवेक. दूध आणि पाणी यांचे एकत्र मिश्रण असेल तर राजहंस त्या दूध व पाण्याला आपल्या बुद्धी कौशल्याने वेगळे काढतो.

सलिली पय जैसे। एक होउनि मिनले असे।

ते निवडूनि राजहंसे। वेगळे कीजे।।१२७।। अ. २

२) कावळा : इतरांप्रमाणे याला दोन डोळे असतात, मात्र त्या दोन्ही डोळ्यांत बुबुळ एकच असते.

वायसा एकें बुबुळें दोहींकडे। डोळा चाळितां अपाडें।

दोन्हीं आथी ऐसा पडें। भ्रम जेवीं जगा।।१३५।। अ. १५

द्राक्ष आणि आंबे ही फळे ज्या कालावधीत पिकतात त्या वेळी कावळ्याच्या तोंडाला आतून जखमा झालेल्या असतात. (जसे की आपल्या शरीरात उष्णता वाढल्यानंतर आपल्या जिभेला व ओठांना

फोड आलेले असतात. खाताना आपल्याला वेदना जाणवतात. या प्रकारास आपण तोंड आले असे म्हणतो. त्या समानच हा एक प्रकार)

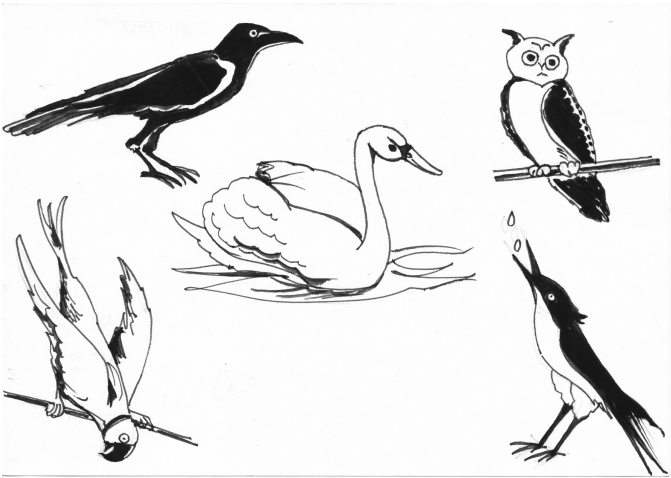
पै द्राक्षरसां आम्ररसां। वेळे तोंड सडे वायसा।

दररोज रात्री कावळ्याची दृष्टी मंद होते. चंद्राचा कितीही प्रखर प्रकाश असला तरीही त्याला काही दिसत नाही. रात आंधळेपणा हा कावळ्याच्या ठायी असतो.

पै चंद्रोदया आरौते। जयांचे डोळे फुटती असते।

ते काऊळे केवीं चंद्राते। ओळखती।।२४।। अ. ४

३) पोपट : हा पक्षी सुंदर बोलण्यात सर्वश्रुत आहे म्हणून लोक त्याला आवडीने घरी सांभाळतात. जेव्हा त्याला पकडायचे असते तेव्हा झाडावर एक आडवी नळी बांधली जाते. त्या नळीवर पोपट येऊन बसला की त्याचा पाय घसरून डोके खाली आणि पाय वर अशी उलटी स्थिती होते. तो पायांनी ती नळी घट्ट पकडतो. त्याला अर्धा कापून जरी नेला तरी, श्री ज्ञानेश्वर महाराज सांगतात पोपट आपल्या पायाची पकड सोडत नाही. वास्तविक त्याने पाय सोडले तर त्याला उडून जाता येईल, मात्र आपण अडकलो आहे या

दृढ भावनेने तो ती पकड अधिकच घट्ट करतो.

जैसी ते शुकाचेनि आंगभारें। नळिका भोविन्नली एरी मोहरें।
तेणें उडावें परी न पुरे। मनशंका॥७६॥

वायांचि मान पिळी। अट्टवें हियें आंवळी।
टिटांतु नळी। धरुनि ठाके॥७७॥

म्हणे बांधला मी फुडा। ऐसिया भावनेचिया पडे खोडां।
कीं मोकळिया पायांचा चवडा। गोंवी अधिकें॥७८॥

ऐसा काजेंवीण आतुंडला। तो सांग पां काय आणिकें बांधला।
मग नोसंडी जन्ही नेला। तोडुनि अर्धा॥७९॥ अ. ६

४) घुबड : दररोज सूर्योदय झाला असता संपूर्ण अंधार नष्ट होतो. सर्वत्र प्रकाशाचे साम्राज्य पसरलेले असते. मात्र घुबड या पक्ष्याला रात्रभर सर्व काही दिसते आणि दिवस उजाडता क्षणी त्याची दृष्टी नाहीशी होते.

विश्वाचें आयुष्य जेणें उजळें। तो सूर्य उदैला देखोनि सवळें।
पापिया फुटती डोळे। डुडुळाचे॥२३९॥ अ. १६

५) चातक : आपली तहान भागवण्यासाठी प्रत्येक जीवाला पाण्याची आवश्यकता असते. नद्या, सरोवरे, विहिरी, तळे हे वेगवेगळे पाण्याची स्रोत आपण जाणतोच. चातक हा असा विलक्षण पक्षी आहे तो जमिनीवरील कोणत्याही साठ्यातील पाणी पीत नाही. जेव्हा त्याला तहान लागते तेव्हा तो आभाळाकडे बघून तोंड उघडतो. त्या तोंडात थेट आकाशातून पाण्याचा थेंब पडतो. बाकी नद्या, समुद्र इत्यादी गोष्टी पाण्याने युक्त असूनही चातकाच्या दृष्टीने त्या कोरड्याच होय.

भरले सरिता समुद्र चहूंकडे। परि ते बापियासि कोरडे।
कां जें मेघौनि थेंबुटा पडे। तें पाणी कीं तया॥१८३॥ अ. १०

